

Visita a les restes arqueològiques documentades al subsòl del Mercat de Sant Antoni

- » Al llarg de set anys de treballs arqueològics s'ha constatat la presència del baluard de Sant Antoni i el seu sistema defensiu
- » Les excavacions també han permès documentar la Via Augusta, les estructures funeràries paral·leles a aquesta via romana, i la centuriació de Bàrcino

» El Mercat de Sant Antoni

El mercat de Sant Antoni ocupa tota una illa de l'Eixample, delimitada pels carrers del Comte d'Urgell, Tamarit, Comte Borrell i Manso. L'edifici, obra de l'arquitecte Antoni Rovira i Trias, es va començar a construir l'any 1879 i es va inaugurar el mes de setembre del 1882. La idea de la seva construcció parteix, però, del pla Cerdà, que el va concebre com a un centre de proveïment a tocar d'un dels antics portals de la ciutat, el de Sant Antoni. En un indret, de nexa d'unió, entre el barri del Raval i el nou Eixample.

» El projecte del mercat del segle XXI

Fruit del treball conjunt entre l'Institut Municipal de Mercats de Barcelona, l'Institut de Cultura de Barcelona i els tècnics redactors del projecte de reforma del mercat de Sant Antoni s'ha assolit una proposta vàlida que posa en valor un important patrimoni arqueològic. La singularitat que representa el sistema defensiu d'època moderna i la via romana i l'eix de centuriació el converteix en un conjunt destacable dins el patrimoni arqueològic de la ciutat i del país. Així mateix, el seu estat de conservació permet que la lectura d'aquests elements sigui fàcil i comprensible per als ciutadans i atractiu per als especialistes.

És voluntat de les diferents parts implicades de l'Ajuntament de Barcelona que aquest patrimoni pugui ser visitat aconseguint, així, un dels objectius bàsics de tota recerca, en general, i de tota intervenció arqueològica, en particular: la difusió de les restes documentades. Amb aquesta proposta, a més, es vol que els ciutadans es facin seu aquest espai patrimonial que abraça restes d'època romana, el sistema defensiu de la ciutat en època moderna i, coronant el conjunt, un dels mercats de la ciutat promogut i construït durant l'època de l'anomenada arquitectura del ferro.

Aquest ha estat un dels eixos a partir dels quals s'ha treballat, la conjunció entre un mercat del segle XXI, que és i vol seguir sent un important focus comercial pel barri de Sant Antoni i de bona part del Raval, i les restes patrimonials localitzades al subsòl. L'altre eix amb el que s'ha estat treballant ha estat la voluntat de conservar i exposar bona part d'aquest patrimoni que, per la seva singularitat, mereix l'esforç que s'hi està esmerçant per a la preservació per a les generacions futures.

El projecte inicial del mercat s'ha anat modificant amb la finalitat de conservar més trams de les estructures arqueològiques que s'anaven documentant. S'ha treballat amb un equilibri entre passat, present i futur. Pensant en un mercat de futur, però amb un gran respecte i consideració pel seu passat, en el moment present. La pèrdua de part de l'espai comercial que ha comportat la conservació de les restes patrimonials, s'ha compensant pel fet d'aconseguir un centre modern, però amb un gran respecte per l'indret i amb totes les estructures que l'han precedit.

» Les intervencions arqueològiques

L'illa de l'Eixample que ocupa el mercat de Sant Antoni ha estat objecte de diverses fases d'intervenció arqueològica d'ençà que, entre els mesos de març i maig de 2007, es varen fer les primeres rases de sondeig. Els treballs arqueològics han estat encarregats des del principi a l'empresa CODEX, Arqueologia i Patrimoni, sccl, sota la direcció de l'arqueòleg Emiliano Hinojo García i, en alguna fase puntual amb direcció de l'arqueòleg Jacinto Sánchez Gil de Montes, també de CODEX.

En aquests primers sondejors, quan el mercat encara estava en funcionament, es va localitzar el baluard de Sant Antoni, cosa que ja s'havia previst gràcies als estudis d'impacte. Des del primer moment, es va creure important la conservació i integració de les restes patrimonials en el projecte de remodelació integral.

Entre juliol i desembre de 2009, ja amb l'interior del mercat buit de parades, es van fer nous sondejors arqueològics que abastaven sectors que no havien pogut ser treballats a la fase anterior. Es van localitzar altres trams del baluard i part del glacis del sistema defensiu. També es va localitzar un tram de la carretera de Madrid, de la segona meitat del segle XIX.

La següent intervenció, entre gener i març de 2011, ja es va fer en el marc de les obres del mercat. Es tractava de sondejar els diferents punts on s'havien de construir els pilots de càrrega de l'edifici i de la nova llosa; la finalitat de la intervenció era la de poder documentar les restes afectades durant l'execució dels pilots. Per una banda, es van documentar estructures anteriors a la construcció del baluard i, per l'altra, diversos elements corresponents al sistema defensiu del segle XVII: nous trams del baluard, de la contraescarpa, el camí cobert i el glacis. Així mateix, es va localitzar un nou tram de la carretera de Madrid i restes d'un edifici situat al voral de la via. Tot i que aquesta carretera està documentada des de mitjan segle XVIII, el tram documentat és del segle XIX.

Previ a la construcció de la pantalla perimetral del mercat es va fer una nova intervenció, aquesta vegada dirigida per l'arqueòleg Jacinto Sanchez Gil de Montes. Els punts d'interès d'aquesta intervenció eren els extrems del baluard i de la contraescarpa, que es van localitzar, i algunes de les estructures situades a l'interior del baluard.

D'agost a desembre de 2012 es va fer una intervenció que tenia com a objectiu l'excavació de totes les restes arqueològiques que hi hagués fins a la cota inferior de la llosa del mercat. Aquesta intervenció es va ampliar fins a exhaurir l'estratigrafia de les restes documentades, ja que la construcció de la llosa hauria impedit poder fer els treballs en condicions raonables. Durant l'execució dels treballs es va excavar una masia que hi havia al pati del carrer del Comte Borrell i es va localitzar la via romana.

Quan ja hi havia diferents trams de la llosa construïts es van tornar a començar els treballs arqueològics. Bàsicament, l'equip de treball es va centrar en l'excavació de la via romana i les estructures funeràries associades, el buidat del fossat i el seguiment dels rebaixos de terres a la resta de la superfície del mercat.

» La Via Augusta i la centuriació de Bàrcino

La fundació de Bàrcino va coincidir amb la reforma viària del nord-est de la península, moment en que es va construir l'eix costaner de la Via Augusta. Aquesta, que unia Roma amb Gades (Cadis), es bifurcà per connectar les ciutats litorals de Blandea (Blanes), Iluro (Mataró), Baetulo (Badalona) i Bàrcino.

Malgrat s'ha conservat l'empremta de la via Augusta al llarg de molta part del seu recorregut - les actuals vies de comunicació són les hereves d'aquest primer camí romà, com la N-340-, és molt difícil trobar-ne la calçada original, ja que el seu ús continuat ha fet que les nombroses reparacions malmetessin el camí romà.

És un fet bastant insòlit que a l'interior del solar del Mercat de Sant Antoni s'hagi conservat part del recorregut original d'aquest camí. Si s'ha conservat aquí precisament, és per què una gran rierada, al voltant del segle II dC, va cobrir el camí i la necròpolis que hi havia a banda i banda. Després d'aquesta gran riada i destrucció, es va decidir fer el camí uns metres més al sud, i aquest fet va salvar la calçada de la via fins els nostres dies.

Via Augusta. Foto: Emiliano Hinojo – CODEX. sccI

A banda i banda de la calçada s'han documentat estructures funeràries (mausoleus) de les famílies de Bàrcino. Al llarg de l'alt imperi, no es va enterrar mai dins de les ciutats, s'enterrava al costat dels camins per motius higiènics i rituals. Cal destacar la presència de restes de llits funeraris, fets d'os o ivori, i de petites peces d'aixovar, com ungüentaris de vidre.

Restes de *lectus funebris*. Foto: Emiliano Hinojo – CODEX. sccl

També ha aparegut una escultura romana que representa el cap d'un noi adolescent. Aquesta peça formaria part d'un monument funeràri.

Per a la fundació de la colònia de Bàrcino s'escollí un petit turó en un pla delimitat pel Mediterrani i la serralada de Collserola, i flanquejat per dos rius, el Besòs i el Llobregat. L'espai urbà, o *pomerium*, s'organitzava seguint un model hipodàmic, configurat per una xarxa ortogonal que s'estenia fora muralles, per l'*ager*. Pel que fa a l'*ager*, era un territori fonamentalment agrícola i en el qual es localitzaven les vil·les. Aquest s'estructurava a partir d'eixos paral·lels i perpendiculars que delimitaven parcel·les rectangulars. D'aquesta racionalització territorial, coneguda com a *centuriatio*, se'n destil·la el model ideal d'organització espacial, pròpia de l'època romana, la qual considerava l'espai urbà i l'espai rural com a unitats indissociables. No obstant això, la parcel·lació del terreny no s'ha d'entendre únicament des d'un punt de vista econòmic, com a mecanisme de planificació, repartiment i gestió de terres, sinó que també respon a fonaments mítics ubicats en l'esfera del sagrat, i vinculats a la manera ideal de concebre i disposar el territori d'una fundació romana. Més enllà d'aquest espai ordenat, s'estenia una zona boscosa, la *silva*, espai no urbanitzat ni afectat per la influència de l'home.

L'altre element que fa molt singular tota aquesta descoberta, ha estat poder localitzar un dels eixos de centuriació de l'*ager* de la colònia. August va fundar Bàrcino, cap a l'any 10, però no només es construeix una ciutat, amb muralla i aqüeducte, sinó que es va estructurar tot el territori que l'envoltava amb el sistema de *centuriatio* o *limitatio*. Una quadrícula va ordenar el territori, quadrícula que seguia la retícula urbana de la ciutat. S'ha documentat un mòdul bàsic de 15 x 20 *actus*, amb una orientació condicionada pel relleu, cosa que també va afectar a l'orientació de la colònia.

Josep Maria Palet, subdirector de l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica (ICAC), duu a terme des de fa anys un estudi sobre la centuriació del Pla de Barcelona amb les tècniques de l'arqueologia del paisatge i l'anàlisi del territori. Algunes d'aquestes empremtes són difícils de documentar en el si d'una ciutat viva, en transformació constant. Creuant diferents fonts documentals i amb una rigorosa recerca, ha dut a terme un plantejament acurat que, ara, amb les descobertes del Mercat de Sant Antoni, queda confirmat.

Per tant, es pot afirmar amb força rotunditat, que aquests tipus de descobertes són escasses, ja que les quadrícules eren una ordenació simbòlica, i no sempre quedaven reflectides físicament. Sovint, si que resten empremtes, com passa amb la via.

Al mercat de Sant Antoni, les excavacions arqueològiques han permès documentar, la via romana, amb diverses reparacions, els enterraments associats, i un dels eixos de la centuriació de la colònia. Conjunt que ens ajuda a explicar tant la trama viària, com l'organització del territori d'una colònia fundada *ex novo* per l'emperador August.

Decumanus de centuriació. Foto: Bob Masters – Departament de Cultura. Generalitat de Catalunya

» El Mercat de Sant Antoni: evolució de l'ocupació de l'espai des del segle XVI al XIX

A banda de les restes d'època romana, les intervencions realitzades aquests darrers mesos han permès documentar l'evolució d'aquest espai entre els segles XVI i XIX.

Històricament, el mercat s'aixeca on hi havia emplaçat el baluard de Sant Antoni i el seu sistema defensiu (fossat o vall, contraescarpa, camí cobert i glacis). Aquest, ubicat en el tercer recinte de la muralla que tancava la part oriental de la ciutat, es construï davant de l'antic Portal de Sant Antoni, que s'obria a l'extrem del carrer del seu nom i damunt de l'antiga Via Augusta, la qual, pel costat del riu Llobregat, s'endinsava dins la ciutat vella per la Porta de la Boqueria i fins al Portal Nou. Cap a mitjan del segle XIV, simultàniament al tancament del recinte per la part oriental de la ciutat, es construeixen els trams de muralla que porten del capdamunt de La Rambla fins al portal dels Tallers, i d'aquest cap al portal de Sant Antoni fins acabar a les Drassanes. Aquest darrer va esdevenir la construcció més rellevant d'aquest sector de la fortificació, convertint-se en la porta triomfal de la ciutat de Barcelona o l'accés principal de reis, prínceps i ambaixadors, degut a la seva situació en el camí que venia d'Aragó. El portal de Sant Antoni, que rebia el seu nom per l'existència d'una capella als seus voltants sota l'advocació d'aquest sant, es trobava flanquejat per dues torres de planta poligonal: la de Sant Urbà, situada a la dreta, i la de Sant Ivó, a l'esquerra.

A mitjan segle XVII, dins del marc del conflicte amb França iniciat el 1635 i com a conseqüència de la Guerra dels Segadors (1640-1652), i motivat pels canvis en estratègia militar i armament, es continua amb les reformes del recinte emmurallat iniciades a principis de segle, principalment amb la construcció de nous baluards com el de Sant Antoni, a partir de l'any 1644, o el de Santa Madrona, al 1647.

Durant el segon quart del segle XIX i com a conseqüència del creixement demogràfic de la ciutat relacionat amb el procés d'industrialització, s'enderroquen les muralles el 1854. El baluard de Sant Antoni fou desmuntat parcialment entre els anys quaranta i cinquanta, conservant-se només la meitat sud, on s'edificà una nova caserna per l'aquarterament de 130 homes d'infanteria i pavellons per oficials. Aquesta reforma va permetre l'obertura d'una sortida directa de la ciutat des del carrer de Sant Antoni Abat, anomenada carretera de Madrid. Aquesta via es mantingué en funcionament fins l'any 1871, moment en el qual, segons el projecte d'urbanització d'Ildefons Cerdà contemplava la idea de destinar una illa sencera per construir-hi un centre de proveïments als voltants de la porta de Sant Antoni. No va ser fins al 19 de juliol de 1871 quan el consistori municipal va aprovar el projecte de construcció del nou mercat.

Arqueològicament també s'ha pogut documentar un tram del traçat de l'antiga carretera de Madrid, que va funcionar durant uns escassos 25 anys.

Tram de l'antiga carretera de Madrid (1854-1882). Foto: Emiliano Hinojo (CODEX)

En relació amb el baluard de Sant Antoni, més en concret amb la contraescarpa i el fossat, s'ha documentat una canalització de grans dimensions, realitzada amb una caixa de grans blocs de pedra escairada de més d'un metre d'alçada, i coberta amb lloses rectangulars molt ben treballades de més d'un metre de llargada. Aquesta estructura presenta una orientació d'oest a est, amb una forta pendent vers al baluard, que fa evident que aquest conducte abocava aigües netes.

Canalització d'aigües
coetània a la
contraescarpa del
baluard de Sant Antoni
(s. XVII). Al fons de la
imatge, part de la
contraescarpa i d'un
contrafort. Foto: Emiliano
Hinojo (CODEX)

Finalment, al pati de Manso i a la nau de Manso amb Comte d'Urgell s'han localitzat les restes d'un edifici adjacent a un tram empedrat d'un camí, i que es correspondria amb el camí del Llobregat. Aquest edifici fou amortitzat al segle XIV, atès que durant la construcció de la muralla de Pere el Cerimoniós, el rei va donar l'ordre d'expropiar i enderrocar aquells edificis i horts que estiguessin a prop de la muralla. El camí del Llobregat, o antigament dita via moresca, sortia del carrer de la Boqueria i passava pels carrers de l'Hospital i Sant Antoni, on travessava la muralla de Pere el Cerimoniós per, a continuació, prosseguir per l'actual avinguda de Mistral, Creu Coberta i carrers de Sants i Collblanc, fins arribar al coll de Finestrelles.

» El baluard de Sant Antoni

L'evolució de les armes de foc, en concret dels canons i les bombardes, determinà que, en menys de dos-cents anys s'hagués de modificar en gran mesura la forma de construir les fortificacions. La primera notícia d'una arma de foc a Barcelona fou l'any 1359: la Crònica de Pere III fa esment de com la nau major que defensava la ciutat d'una flota castellano-genovesa, va disparar dues bombardes que feren fugir els agressors. Quasi dos-cents anys més tard, ençà el segon quart del segle XVI, es va fer necessària la reconfiguració de llenç murat barceloní per tal de suportar l'impacte de projectils molts més efectius i destructius. Per compensar l'increment d'aquesta potència dels trets es va haver d'incrementar notablement el gruix dels murs, i reduir-ne l'alçada per oferir una superfície d'impacte menor. Un problema a solucionar urgentment eren les torres, les quals oferien un objectiu molt llaminer pels canons. Inicialment es va optar per les torres circulars, que semblaven resistir millor els impactes, però aquesta solució resultà inefectiva. La resposta a aquest problema es va trobar en la construcció dels baluards: terraplens avançats al llenç murat, de planta poligonal, i que es construïen en els angles sortints del traçat de la muralla, i mai sense superar l'alçada d'aquesta. El vall es va veure modificat, deixant de ser una rasa més o menys ampla, convertint-se en un gran espai completat amb una contraescarpa o talús previ al terreny inclinat (glacis) que ascendia vers la muralla, per permetre crear un angle favorable per a la defensa.

Espai del fossat. A l'esquerra, el baluard; a la dreta, la contraescarpa (foto: Emiliano Hinojo – CODEX, scc)

L'any 1635 es va iniciar un llarg conflicte entre les corones d'Espanya i França en el marc de la Guerra dels Trenta Anys. Durant la Guerra dels Segadors, França va prendre partida a favor de Catalunya. En aquest ambient bèl·lic, entre els anys 1636 i 1650 es dugueren a terme un gran nombre d'actuacions a la muralla, i que comportaren obres d'abast divers. L'any 1637, el Consell de Cent redactà un memorial de les actuacions necessàries que requeria la fortificació barcelonina, com terraplens i altres estructures defensives davant dels portals, obres que van continuar fins l'any 1648, invertint en aquest moment fins a 30.000 lliures.

Durant aquest llarg període de guerra, Barcelona es convertí en una ciutat estratègica. Arran d'aquesta darrera revolta, el Consell de Cent va perdre la competència de la gestió i manteniment de les fortificacions de la ciutat a mans de la Corona, i provocà la construcció dels primers baluards, amb un objectiu i finalitat molt definida: a més de defensar la ciutat dels atacs exteriors, es convertí en un instrument de la Corona per controlar una ciutat que es revoltava constantment contra l'autoritat reial. La Corona també va preveure un reforçament de les defenses mitjançant la construcció de forts associats, però complicacions financeres només van permetre actuacions parcials al castell de Montjuïc.

Pel que fa a la zona del Mercat de Sant Antoni, s'han descobert les restes del baluard de Sant Antoni i el seu sistema defensiu (fossat, contraescarpa i el glacis), el qual s'ubicava davant del portal homònim. Les restes conservades del baluard, de planta pentagonal, eren d'uns 90 m de longitud, 2,10 m d'amplada conservada i 5 m d'alçada, i estava bastit en carreus de pedra de Montjuïc, i un cos intern de pedra i morter de calç.

Pel que fa la contraescarpa, s'ha conservat una part del llenç i l'angle que protegia el baluard, uns 117 m en total. També està construïda amb carreus de pedra de Montjuïc travada amb morter de calç, de forma atalussada, per tal de poder suportar les càrregues de les ofensives bèl·liques.

Imatges disponibles a l'enllaç <https://eicub.net/?grup=Arqueologia>